

Klaidinantis Gilles’io Deleuze’o ir Félixo Guattari knygos *Kas yra filosofija?* vertimas

Deleuze, G., Guattari, F., 2019. *Kas yra filosofija?* Vertė Daina Habdankaitė, Nijolė Keršytė. Vilnius: Jonas ir Jokūbas, 242 p. ISBN 978-609-8236-06-4

Recenzentė **Audronė Žukauskaitė**

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

2019 metais pasirodė Deleuze’o ir Guattari knygos *Kas yra filosofija?* lietuviškas vertimas. Tai svarbus įvykis filosofinių vertimų istorijoje, tačiau šio vertimo strategija sukėlė rimtų abejonų. Mano manymu, šio vertimo didžiausia bėda yra ta, kad verčiamos ne filosofinės sąvokos, o žodžiai, todėl kai kurios filosofinės sąvokos tampa neatpažįstamos ir pasimeta tekste, ir atvirkščiai – kai kurie paprasti žodžiai mistifikuojami ir paverčiami sąvokomis.

Kadangi recenzija turi būti trumpa, apsiribosiu tik kelių sąvokų aptarimu. Pirmoji neatpažinta filosofinė sąvoka – tai Deleuze’o terminas *multiplicité*, kuris neabejotinai yra svarbiausia sąvoka, suformuluota Deleuze’o knygoje *Bergsonizmas* bei *Skirtumas ir pakartojimas* ir vėliau permašoma Deleuze’o ir Guattari kartu parašytose knygoje *Tūkstantis plokštikalnių* bei *Kas yra filosofija?* *Multiplicité* yra esminė sąvoka, iš kurios išvedamos visos kitos: tai rizoma, asambliažas (*agencement*), kūnas be organų, konceptas (Roffé 2011: 181). Neatsitiktinai ši sąvoka pasirodo knygos *Kas yra filosofija?* pirmojo skyriaus pradžioje, kur Deleuze’as ir Guattari pateikia koncepto apibrėžimą teigdami, jog konceptas yra *multiplicité*. Tačiau ką šis terminas reiškia ir kodėl jis verčiamas žodžiu „daugybė“, sužinome tik 183 išnašoje. Čia teigiama, jog „Deleuze’o tekstuose ar jiems skirtuose tyrinėjimuose šis žodis verstas kaip „daugybiškumas“ (*Derybos*) arba „daugialypumas“. Kasdienėje prancūzų kalboje *multiplicité* reiškia „[ko nors] daugybė“ ir išvedamas iš būdvardžio *multiple*: a) gausus, sudarytas iš didelio skaičiaus, daugybiškas; b) įvairialypis, daugialypis, sudarytas iš skirtingų dalių ar elementų. <...> Kadangi Deleuze’o ir Guattari filosofijoje *multiplicité* yra pirmesnė už bet kokį vieni (tapatybę, substanciją, sąmonę) ir jam nepavaldi, ši sąvoka verčiama kaip „daugybė“, o ne „daugialypumas“ (daugialypis – toks, kuris sudėtas iš daug dalių) ir ne „daugybiškumas“ (šis žodis savo priesaga *-umas*

suponuoja tam tikrą savybę, o *multiplicité* nėra kokia nors substancializuota savybė [Vert. past.]“ (p. 133). Toks paaiškinimas kelia daug painiavos. Pirma, nesuprantama, kodėl apeliuojama į „kasdienę prancūzų kalbą“, nors Deleuze’as ir Guattari aiškiai teigia, jog *multiplicité* yra jų pačių sukurtas terminas, leidžiantis naujai permąstyti vienio ir daugio priešpriešą bei jos vietoje pasiūlyti santykį tarp kiekybinių ir kokybinių daugialypumų. Todėl *multiplicité* turėtų būti verčiama kaip daugialypumas, kuris reiškia ne tik tai, kad „yra sudėtas iš daug dalių“, bet ir tai, kad tos dalys yra heterogeniškos, skirtingos prigimties. Antra, suprasti, jog čia susiduriame ne su „kasdienės prancūzų kalbos“ vartosena, turėtų padėti ir kontekstas, būtent tai, jog Deleuze’o ir Guattari apibrėžiami daugialypumai yra priešpriešinami Alaino Badiou daugio (*le multiple*) koncepcijai. Pats Badiou, oponuodamas Deleuze’o daugialypumo (*multiplicité*) sampratai, aiškiai ją supriešino su savo paties daugio / daugybės (*le multiple*) koncepcija, išvesta iš aibių teorijos (Badiou 2000).

Daugialypumo sąvoką Deleuze’as perima iš filosofo Henri Bergsono ir matematiko Bernhardo Riemanno. Ankstyvojoje Deleuze’o knygoje *Bergsonizmas* (1966/1988) kalbama apie dviejų rūšių daugialypumus, kurie turi pakeisti įprastą vienio ir daugio priešpriešą: tai kiekybiniai, ekstensyvūs, diskretiški, skaičiuojami daugialypumai, kuriuos reprezentuoja erdvė, ir kokybiniai, intensyvūs, tolydūs daugialypumai, kurie negali būti padalijami nepakeičiant jų prigimties ir kuriuos reprezentuoja bergsoniška trukmė. Trukmė yra daugialypumas, kadangi negalime jos padalyti, tuo pat metu nepakeisdami jos dalių prigimties; padalyta ji skyla į daugybę momentų, kurių kiekvienas yra skirtingos kokybės. Tačiau, konstruodamas daugialypumo teoriją, Deleuze’as nurodo ne tik į Bergsono trukmę, bet ir į matematiko Riemanno apibrėžtas daugiamates erdves bei teigia, jog daugialypumo kilmė yra „fizikinė-matematinė“. Riemannas apibrėžė daugiamates erdves (angl. *manifold*, vok. *Mannigfaltigkeit*), kurios turi kintamą dimensijų skaičių ir yra sudarytos iš skirtingų lokalių erdvių. (Čia reikia atkreipti dėmesį, jog vertimo 124 išnašoje, p. 85, pateikiama nuoroda į Bernhardą Rymaną (sic!) ir jo „daugdaros“ koncepciją, tačiau visiškai nepaaiškinama sąsaja tarp Deleuze’o *multiplicité* ir Riemanno daugiamatės erdvės, kuri čia yra esminė.) Taigi, Bergsonas apibrėžė trukmę kaip kokybinį, intensyvių ir tolydų daugialypumą (ir šiuo požiūriu priešpriešino trukmę ir erdvę), o Riemannas atskleidžia, jog panašiai galime suvokti ir erdvę. Priešingai nei euklidinė geometrija, tirianti plokščias erdves, Carlo Friedricho Gausso ir Riemanno diferencinė geometrija yra pritaikyta analizuoti išgaubtas trimates erdves. Kaip teigia Danielis W. Smithas, „Gaussas suprato, kad, pritaikius diferencialinį skaičiavimą, galima analizuoti kreives ir išgaubtus paviršius grynai vidiniu ar „lokaliu“ būdu, kitaip tariant, nenurodant į „globalią“ visa apimančią erdvę (pavyzdžiui, į analitinėje geometrijoje įsitvirtinusių karteziškąją koordinatų sistemą). Riemanno pasiekimas buvo tas, kad jis, savo ruožtu, panaudojo Gausso diferencinę geometriją visiškai naujam erdvės suvokimo persvarstymui, analizuojant bendrą *n* dimensijų turinčių išgaubtų paviršių problemą“ (Smith 2012: 303). Euklidinė erdvė yra homogeniška, o ją sudarantys kiekybiniai daugialypumai yra diskretiški, apskaičiuojami, kadangi jie dalijasi nepakeisdami savo prigimties, o kokybiniai tolydūs daugialypumai keičia savo prigimtį (pobūdį) kiekvieną kartą, kai yra dalijami. Tad Riemanno apibrėžta erdvė yra sudaryta iš heterogeniškų „lokalių“ erdvių, kurių kiekviena gali būti apibrėžiama

tik per santykį su kita erdve (Duffy 2013: 89–115). Tad diferencinė geometrija apibrėžia erdvę kaip daugiamatę, heterogenišką ir neapskaičiuojamą, kitaip tariant, kiekybiškai neišmatuojamą bendroje erdvės koordinacių sistemoje. Kaip teigia Albertas Lautmanas, „Riemanno erdvės neturi jokio homogeniškumo. <...> Kiekviena aplinka yra lyg euklidinės erdvės skiautė, tačiau jungtis tarp vienos kaimynystės ir kitos nėra apibrėžta ir gali būti nustatoma begale būdų. Riemanno erdvė bendriausia prasme pasirodo kaip amorfiška gabaliukų kolekcija, kurie yra priešpriešinami, tačiau nesujungti vienas su kitu“ (Lautman 2011: 97–98). Kitaip tariant, santykį tarp erdvių nusako vidinės ir „lokalios“ kaimynystės, kurios visiškai nepriklauso nuo to, kokioje „globalioje“ erdvėje jos yra, taigi nenumato jokios nuorodos į universalią karteziškąją koordinacių sistemą. Tad galime teigti, jog Deleuze'as apibendrina Bergsono ir Riemanno teorijas apibrėždamas du svarbius daugialypumo aspektus: tai kintantis heterogeniškų dimensijų skaičius bei negalimybė jas apibendrinti ir suvienyti pasitelkus aukštesnę ir išorinę dimensiją (DeLanda 2002: 12; Smith 2012: 303). Knygoje *Skirtumas ir pakartojimas* (1968/2004) Deleuze'as įveda dar vieną svarbią dimensiją: daugialypumai gali būti ne tik kiekybiniai ir kokybiniai, bet ir aktualūs ir virtualūs. Perėjimas iš virtualių, kokybinių daugialypumų į aktualius, kiekybinius daugialypumus apibrėžia naująją Deleuze'o (ir Guattari) ontologiją.

Siekdami apibrėžti konceptus kaip daugialypumus, Deleuze'as ir Guattari pasitelkia ne tik matematikos, bet ir biologijos kontekstą, tiksliau, Raymond'o Ruyer originalią sąvoką *survol*. Deja, ši sąvoka vertėjų taip pat verčiama pažodžiui. Kaip rašoma 34 išnašoje, „veiksmazodis *survoler* turi keletą reikšmių, kurios čia vienodai svarbios: „skristi virš, perskrieti, sklęsti; greitai ką nors peržvelgti, perbėgant akimis“. Iš jo pasidarytas terminas *survol* („peržvelgimas“), paimtas iš filosofo Raymond'o Ruyero. Jis teigia sąmonės ir smegenų tapatumą: tai lyg du pirmąsias tikrovės (gyvenimo) aukštai. Smegenys – nei sąmonės objektas, nei jos procesų materialioji priežastis. Tai gyvas organizmas, erdvinis paviršius, po kurį sąmonė juda ir kurį peržvelgia neįvesdama jokios distancijos, nes ji sutampa su kiekvienu jo tašku (panašiai kaip sąmonė sutampa su savo laiku-trukme)“ (p. 27). Prisipažinsiu, aš šio paaiškinimo nesuprantu, juo labiau nesuprantu, ką reiškia „sąmonės ir smegenų tapatumas“. Tačiau dar labiau stebina sprendimas versti *survol* sąvoką pažodžiui, neatsižvelgiant į tai, kad čia turimas omenyje filosofinis koncepto apibrėžimas. Knygoje *Neofinalizmas* (1952/2016) Ruyer tyrinėja pirminę organinę sąmonę, kuri būdinga visoms gyvoms būtybėms, nepriklausomai nuo to, ar jos turi smegenis, ar ne. Ši pirminė sąmonė apibrėžiama per savireferenciją ir savistabą. Sąmonė geba suvokti pati save, todėl jai nereikalinga jokia papildoma, išorinė stebėtojo dimensija. Remiantis karteziškąja erdvės samprata, vizualinis suvokimas visuomet aiškinamas kaip kiekybinis (dalijamas, apskaičiuojamas) bei reikalaujantis papildomos stebėtojo dimensijos ($n + 1$). Karteziškajai vizualinei percepcijai reikalinga kinematografinė „trečioji akis“, kuri stebi suvokiančiojo subjekto ir suvokiamojo objekto sąveiką. Ruyer, priešingai, teigia, jog pirminei sąmonei (tiek žmogui, tiek organizmams) būdingas vizualinis suvokimas yra nedalomas ir nereikalaujantis jokios papildomos stebėtojo dimensijos. Jo manymu, pats suvokimas, sąmonė ir jos suvokiamas objektas susilieja į vientisą pojūtį ar afektą, kuris negali būti dalijamas ir kuris įvardijamas kaip stebėjimas ar savistaba (*survol*). Kaip teigia Ruyer,

„mano vizualumo laukas neišvengiamai mato save per „absoliučią“ ar „nedimensinę“ savistabą. Jis stebi save neišstatydamas savęs per atstumą ir nenumatydamas aukštesnės dimensijos“ (Ruyer 2016: 97). Taigi čia Ruyer kalba apie vizualinę percepciją, kuri yra ne išorinė, esanti karteziškoje erdvėje, bet vidinė: tai tam tikra „vidinė kinematografija“, per kurią pirminė sąmonė gali matyti, stebėti save ir sutapti pati su savimi. Šiuo požiūriu pirminė arba organinė sąmonė aiškinama kaip savireferentinė sistema, kuriai nereikalinga „globali“ kiekybinė geometrinė erdvė. Kitaip tariant, Deleuze'as ir Guattari iš Ruyer filosofijos ištraukia tas pačias koncepto savybes, kurias išskyrė iš Riemanno diferencinės geometrijos: pirma, konceptus nusako nuolat kintantis dimensijų skaičius ir, antra, konceptą nusako kokybinis, intensyvus tų dimensijų santykis: dimensijos susiejamos per vidinius, lokalius santykius (artimiausių taškų kaimynystę Riemanno atveju) arba per organinės sąmonės savistabą (Ruyer atveju), o ne per santykius „globalioje“ geometrinėje erdvėje.

Tačiau kadangi knygoje sąvoka *survol* verčiama pažodžiui, išversto teksto mintį neretai sunku suvokti, pvz.: „Nuolat perbėgdamas per savo dedamąsias pagal atstumui nepavaldžią tvarką, konceptas jas *peržvelgia*“ (p. 27); „Konceptą apibrėžia *baigtinis skaičius neatsiejamų heterogeniškų dedamųjų, per kurias begalinis greičiu perbėga absoliutaus peržvelgimo taškas*“; „Peržvelgimas“ yra koncepto būvis ir jo nuosavas begalinumas...“; „Jis yra *begalinis savo perskriejančiu peržvelgimu ar greičiu*...“ (p. 28); „Koks nors konceptas <...> atsineša kokį nors mus perskriejantį įvykį“ (p. 35). Apie kokį perskriejantį peržvelgimą čia kalbama?

Nors pagrindinės sąvokos vertime nėra atpažįstamos, esama ir priešingos strategijos, kai visiškai elementarios sąvokos apgaubiamos filosofiniu paslaptینگumu. Pavyzdžiui, vartodami sąvoką *trait intensif*, filosofai turi galvoje perskyrą tarp kiekybinių (ekstensyvių) ir kokybinių (intensyvių) savybių, kurios sudaro skirtumo tarp kiekybinių ir kokybinių daugialypumų pagrindą. Tačiau vertime sukuriami sąvoka „intensyvus brėžis“, kuris kai kuriose teksto vietose įvardijamas kaip „brėžis-bruožas“. Nors ši sąvoka skamba paslaptingai, iš tiesų tai yra visiškai nereikalingas teksto perkrovimas. Labiausiai, žinoma, teksto skaitymą apsunkina tai, kad Deleuze'o ir Guattari pastabos išnašose, kurios buvo originaliame tekste, eina pramaišiu su vertėjų pastabomis, kurios dažnai yra grynai filologinės ir turinio požiūriu perteklinės. Paprastai vertėjai savo sprendimus išaiškina atskirame tekste, kuris įvardijamas kaip vertėjų įvadas (tokia praktika taikoma vertime į anglų kalbą), o originalaus teksto struktūra išlaikoma nepakeista. Šiame vertime pridėta begalė nuorodų, kurios dažnai yra visai nereikalingos. Pavyzdžiui, 25 ir 54 išnašos, kuriose aiškinami kino terminai, atrodo visiškai ne vietoje, nes šioje knygoje nekalbama apie kino teoriją. Daugybė kitų nuorodų aiškina visiems suprantamus dalykus, pvz., 86 išnašoje aiškinama, kas yra idiotas (sic!), kitose nuorodose aiškinami lotyniški žodžiai, pvz.: *socium, fiat, igitur*, arba primenami visiems žinomi Melville'io (kuris 266 išnašoje kažkodėl tampa Mellville'iu), Kafkos, Woolf, Prousto romanų veikėjai ir pavadinimai. Nors tai sukuria mokslinio komentavimo įspūdį, iš tiesų čia paaiškinami bendrojo lavinimo dalykai. Paprastai iš mokslinių komentarų tikimasi, jog juose bus nuorodų į kitų mokslininkų atliktų tyrimų korpusą, tačiau vertėjų komentaruose nurodoma tik į jų pačių vertimus. Visa tarptautinių ir lietuviškų tyrimų tradicija yra tiesiog ignoruojama.

Literatūra

- Badiou, A., 2000. Un, multiple, multiplicité(s). *Multitudes* 1: 195–211.
- DeLanda, M., 2002. *Intensive Science and Virtual Philosophy*. London, New York: Continuum.
- Deleuze, G., 1966. *Le Bergsonisme*. Paris: PUF. / Deleuze, G., 1988. *Bergsonism*. Trans. Hugh Tomlinson and Barbara Habberjam. New York: Zone Books.
- Deleuze, G., 1968. *Différence et Répétition*. Paris: PUF. / Deleuze, G., 2004. *Difference and Repetition*. Trans. Paul Patton. London, New York: Continuum.
- Duffy, S. B., 2013. *Deleuze and the History of Mathematics. In Defense of the "New"*. London, New York: Bloomsbury.
- Lautman, A., 2011. *Mathematics, Ideas, and the Physical Real*. Trans. Simon B. Duffy. London: Continuum.
- Roffé, J., 2011. Multiplicity. In: *The Deleuze Dictionary. Revised Edition*, ed. A. Parr. Edinburgh: Edinburgh University Press, 181–182.
- Ruyer, R., 1952. *Néo-finalisme*. Paris: PUF. / Ruyer, R., 2016. *Neofinalism*. Trans. Alyosha Edlebi. Minneapolis, London: University of Minnesota Press.
- Smith, D. W., 2012. *Essays on Deleuze*. Edinburgh: Edinburgh University Press.